

Nigar NAĞİYEVA*

ELEKTRON ÜNSİYYƏT MƏTNLƏRİNİN BƏZİ SINTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

Elektron ünsiyyət mətnləri sintaktik strukturların sadələşdirilməsi, qısa və effektiv ifadə formalarının yaradılması ilə fərqlənir. İnformasiya axını zamanı yazılı mesajlarda qrammatik qaydalara ciddi riayət olunmur, cümlə strukturları daha çox qeyri-rəsmi tərzdə qurulur. Qısaltmalar və abreviaturlardan istifadə olunaraq, mesajların sürətli ötürülməsi təmin edilir. İfadələrin aydın və qısa olmasına önəm verilir, bu da formal dilin mürəkkəbliyindən uzaqlaşmağa səbəb olur. Nəticədə, sintaktik elementlər çox vaxt öz mənasını dəqiq çatdırmaq üçün minimum dil qaydaları ilə işləyir. Beləliklə, elektron ünsiyyət daha dinamik və praktiki üslubda həyata keçirilir. Bəzi hallarda anlaşılmazlıq və kontekstdən kənar ifadələrin yaranma ehtimalı mümkün olur. Bu xüsusiyyətlər həm şəxsi, həm də peşəkar yazışmalarda istifadə olunan ünsiyyət üsulunu formalaşdırır və sosial media, e-poçt, mesajlaşma proqramları kimi müxtəlif platformalarda özünü göstərir. Üslubun sadəliyi və sürətliliyi, əlaqənin qavranılmasını asanlaşdırır və gündəlik ünsiyyətin effektivliyini artırır.

Açar sözlər: *elektron, ünsiyyət, sintaksis, mətn, ellipsis.*

Elektron ünsiyyət iştirakçıları bu mühiti onun fiziki təbiəti və mətnliliyini nəzərə almayaraq şifahi nitq kimi qəbul edirlər. Bu uyğunsuzluq “şifahi nitq” dəyərini artıraraq fikir bildirmə formasının seçimində əks olunur. Kommunikantlar yazını nitqin çatdırılması kimi qəbul etdikləri üçün obrazlılıq, emosional rəngləndirmə əsas məqsədi şifahi nitqin və ünsiyyətin okkazional xarakterinin vurğulanması olan elektron ünsiyyət mətnlərinin fərqləndirici cəhətinə çevrilir. Söz və mətn bir-birilə sıx şəkildə bağlıdır. Sözün bir neçə mənada işlənməsi ünsiyyət zamanı anlaşılmazlıq törətmir. Çünki sözün mənası hər dəfə mətn vasitəsilə dəqiqləşir və aydınlaşır. Məhz mətn sözün müxtəlif mənalarda malik olmasını açıb göstərir [Kazımov: 2025, s.32].

Digər tərəfdən, müəyyən sahələr üzrə mütəxəssislərin peşəkar kommunikasiyası, virtual ünsiyyəti fikrin çatdırılmasına dair əsas xüsusiyyətləri informativlik, məntiqilik və axıcılıq olan elmi üsluba yaxınlaşdırır. D.Kristal onlayn dili hibrid şəklində nə tam şifahi, nə də tam yazılı olan "üçüncü vasitə" kimi müəyyən edir. Bu dildə söhbət dərhal baş verir, lakin fiziki olaraq yazılı olur [D.Crystal: 2012].

Yazılı və şifahi nitqin bu simbiozu özünü dilin leksik, semantik, söz yaradıcılığı, morfoloji və hətta sintaktik səviyyələrində göstərir. Bu tədqiqatın

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Süni intellekt və kompüter dilçiliyi şöbəsinin elmi işçisi, doktorant, nagiyevanigar8@gmail.com

məqsədi internetdə baş tutan ünsiyyət mətnlərinin sintaktik xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir.

Elektron ünsiyyət dilinin sintaksisi nitqin şifahi və yazılı növlərinin tendensiyalarını ehtiva edir: “Bu cür ünsiyyətin qanunları, strategiyaları, postulat və maksimləri nitq aktı iştirakçılarının reaksiya və intensiyalarına əsasən onların sosial xarakteristikalarından asılı olmayaraq qurulur” [Винокур: 2005, s.22]. Müasir texnologiyaların inkişafı ilə masaüstü kompüterlər və ya mobil telefonlar vasitəsilə baş tutan ünsiyyət prosesinin xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Y.İ.Qoroşko dilçilik elmi sahələri arasında “İnternet dilçiliyi”ni müəyyən etməyi təklif etmişdir [Горошко: 2007].

Rasionallıq prinsipinə əsaslanan elmi üslubun və emosionallığa əsaslanan bədii üslubun əsas pragmatik qaydalarını nəzərə alaraq, virtual poliloqu özündə kifayət qədər tanış olan insanlar arasında qeyri-formal dialoqu təqlid edən danışiq dili əlamətlərini və fikir bildirmənin məntiqiliyi, ardıcılığı və tamlığı ilə seçilən kitab-yazı üslubunu ehtiva edən diskursun yazı növünə aid edirik.

Bir neçə nümunəni təhlil edək:

İstifadəçi: *“Müasir dövlətimizin dissiplinar mühitinin mühüm dəyişikliyi şəhər həyatının təkamülüdür. Urbanizasiya artıq xeyli vaxt öncə başlasa da, şəhərlərimizi daha çox böyük kəndlərə bənzəyir...”*

Emil Quliyev: *“Əli müəllim, mənim düşüncəmdə insan ifadə etdiyi fikirləri ilə, digər tərəfdən isə fikrini izah edərkən nitqində istifadə etdiyi terminologiya ilə özünü göstərir”.*

Verilən nümunələrdən göründüyü kimi, ünsiyyət iştirakçıları elmi üsluba xas bədii və elmi sözlər, qəliz cümlələr, konstruksiyalar istifadə etmişlər. Sosial şəbəkələrdə baş tutan elektron ünsiyyət zamanı təktərkibli və cüttərkibli mürəkkəb cümlələrdən geniş istifadə olunur.

Könül Məmmədova: *“Avropa ABŞ ilə əməkdaşlıq və rəqabət arasında qalıb. “Soyuq müharibə” zamanı əməkdaşlıq instinktiv idi. Qlobal terrorizm təhlükəsi yenidən fəaliyyət birliyini tələb edir. Yalnız indi instinktlər, görünür ki, avropalılara bir şey, amerikan administrasiyasına isə başqa şey təklif edir”.* Bu mesajda sadə cümlələrin, ümumi ədəbi və kitab leksikasının istifadəsi ilə elmi üslubun qorunması nümayiş olunur.

Öz fikrinin sübutu kimi bir neçə nümunənin gətirilməsi də çox vaxt iştirakçılar tərəfindən istifadə olunan metodlardandır:

Asif: *“Bir tərəfdən inkişaf edən ölkədə yaşamaq rahatlıq hissi bəxş edir, digər tərəfdən isə global dünyaya çıxış hər zaman daha maraqlıdır”.*

Günəl İslamova: *“Düşünürəm ki, administrator @Əli Həmzəyevin yazdıqlarının nə dərəcədə təhqiramiz olduğunu görməli və nəticədə onun şərhlərini qrupdan silməlidir. İkincisi, töhmət olaraq onu qrupda çıxarmaq da olardı”.*

Müzakirəyə qoyulan mövzularda aksentuasiyadan istifadə də tez-tez rast gəlinən konstruksiyalardandır:

Anonim iştirakçı: *“Problem burasındadır ki, qanun pozulmaları hər yerdə mövcuddur, məsələn, 9 nəfərlik ofisdə, sadəcə 4 nəfər rəsmi işləyən var və müdiriyyətin ştatı artırmaq fikri yoxdur. Nəticədə bu 4 nəfər işlə həddindən artıq yüklənir, amma ərizə yazıb işdən də çıxmır”*.

Onu da qeyd edək ki, sosial şəbəkə ünsiyyətində müxtəlif dillərdə olan sözlər də cümlələrdə geniş istifadə olunur. Məsələn:

“Nasılsın, canım mənim. Sabah sizə gələcəm. Poka, görüşərik”.

Deyilənləri ümumiləşdirsək, əminliklə deyə bilərik ki, şəbəkə ünsiyyətinin mətnlərinin sintaktik quruluşu ünsiyyətin elmi sferasının dəqiqlik kimi pragmatik qanununa uyğunlaşır. Eyni zamanda, bu ünsiyyət növünə danışq dilinə xas həmsöhbətlərin məsafələrini yaxınlaşdırılmasını təmin edən sintaktik modellər xarakterikdir. Məsələn:

Elçin Əhmədov: *“Bəzi iqtisadçılar goplayırlar ki, manat möhkəmlənməlidir”*. Bu nümunədə ünsiyyətn “şifahiliyi” jarqonizmlə güclənir, eyni zamanada cümlədə termindən də istifadə olunur.

T.Müzəffəroğlu qeyd edir ki, “...fikir nə qədər dərin, məna geniş olsa da, onun sığışdığı leksik-qrammatik qəlib yığcam olmağa meyillidir [Müzəffəroğlu: 2000: s.120]. Elliptik konstruksiyalı cümlələr müəllifin vaxtına qənaət edərək maksimum məlumatın ötürülməsi üçün istifadə olunur. Sintaktik konstruksiyalar sırasında emosiya və ekspressiya yaratmaqda elliptik cümlələrin rolu şübhəsizdir [Arazađe: 1967, s.154].

Dilçilik aspektində elektron ünsiyyətinin xüsusiyyətlərinin təsiri ən aydın şəkildə ellipsis texnikasının istifadəsində özünü göstərir ki, bu da nitqdə və ya mətnədə nəzərdə tutulan dil vahidinin buraxılması, sintaktik konstruksiyanın struktur “natamamlığı” kimi başa düşülür [Sadıqova və b.: 2019, s.178].

Canlı, birbaşa nitqi imitasiya edərək, elektron ünsiyyətin sintaktik quruluşu danışq sintaksisinin bəzi xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Spontan dialoq həmsöhbətlərin məlumatlı olmaları və ümumi biliyə sahib olmasına əsaslanır. Buradan da cümlənin tam olmaması, yarımçıq olması, qrafik işarələr vasitəsilə fikrin çatdırılması, hər hansı bir məlumatın artıq hər kəsə məlum olduğu üçün ötürülməsi xarakterik əlamətlərdəndir.

İ.Kazımov internet sintaksisini bir linqvistik elm sahəsi kimi əsas metodik və praktik parametrləri ilə aşağıdakı kimi xarakterizə edir: 1) konkret dillərə xas olan və nitq vahidlərini təşkil edən qayda və vasitələrin bütünü; 2) qrammatikanın nitq törəməsi və ya yaranması proseslərini öyrənən bir bölüm [Kazımov: 2025, s.97]. Facebook sosial şəbəkəsində müxtəlif mövzulara aid qruplarda ünsiyyətin əsasən rus dilində aparıldığını müşahidə edirik. Burada təbii ki, rus dilinin Azərbaycanda ikinci istifadə olunan dil olmasının təsiri ilə əlaqələndirilir. Bu cür qruplardakı nümunələri araşdıraraq görürük ki, bəzi istifadəçilər (çox zaman məhz rusdilli şəxslər) rus dilində mükəmməl cümlələr qururlar, söhbətə qatılan digər istifadəçilər isə dil biliklərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq cavabı elə rus dilində yazırlar. Bu zaman onlar tərəfindən Azərbaycan dilində olan bəzi sözlərə rus dilinin şəkiciləri

əlavə edilərək fikri tamamlamaq niyyəti ilə cümlələrə daxil edilir. Məsələn, Facebook sosial şəbəkəsində “Вкусный мир - Dadlı dünya” adlı qrupda bu tərzdə olan söhbətlər daha çox rast gəlinir. Burada cümlələrdə rus dilində olan sözlərin latın qrafikası ilə və yaxud da əksinə Azərbaycanca olan sözlərin kiril əlifbası ilə yazılması faktı müşahidə edilir. Məsələn, Хейирли олсун!; Нушики!; Ya kofe zakazala, dobel. Bu cür nümunələ Azərbaycan dilində olan sözlərdə ingilis dili əlifbasının istifadəsi də aid edilir. Məsələn: *Wokolad, wok oldum, sheher və s.*

Lakin son zamanlar rus dili ilə yanaşı, türk dilinin üstünlüyünü də müşahidə edirik. Qeyd edə bilərik ki, rus dili daha çox orta yaşlı və yaşlı şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən istifadə olunursa, türk dili, əsasən, gənc nəslin leksikonunda yer alır və türk dilində olan məşhur atalar sözləri və ifadələrdən geniş istifadə olunur.

Mürəkkəb cümlələrdən əlavə elektron ünsiyyət mətnlərində sadə cümlələrdən istifadə edilir. İ.Kazımov internet dilinin 4 sintaktik əlaqə tipini qeyd edir: predikativ əlaqə, atributiv əlaqə, kompletiv əlaqə və kopulyativ əlaqə [Kazımov: s.295].

Elektron ünsiyyətdə bütün mesajlar qısa (tamam və ya natamam) cümlələrdən ibarət ola bilər. Bu cümlələr birlikdə tam bir fikir yaradır, hər sonrakı cümlə öncəkinə mənə qatır. Belə fənd jurnalistikada da istifadə olunur.

Elektron ünsiyyət mətnlərində ellipsisdən əsasən “danışanın” vaxtına qənaət etməsi məqsədilə və “şifahiliyin” qorunması səbəbi ilə istifadə olunur. Müşahidələrimizə əsasən əvəzlilər cümlədə ən çox buraxılan nitq hissələrindəndir. Digər nitq hissələrinin ötürülməsi fikrin dolğun çatdırılmasına mane yarada bildiyindən, daha az rast gəlinir.

Bir qayda olaraq, şifahi danışiq dili əsasən dəqiqləşdirmə, düşünmə kimi pauzalarla fikrin formalaşmasına təsir edir. Yazıda bu əlavə sualla və ya mötərizədə yazılan ritorik sual və qeydlərlə müəyyən olunur. Məsələn:

Müxbir: *İnsanın talantı hansı meyarlarla ölçülür? Yoxsa onun gördüyü işin müvəffəqiyyətli olması ilə mi?*

Cavad: *Deyərdim ki, hər adamın talantı var (sadəcə onu aşkarlamaq lazımdır). Özünü inkişaf etdirən adamı mən talantlı adlandırdım;*

Amin: *Biz onlardan (ruslardan) sadəcə problemin həllini sülh yolu ilə təpmalarını istəyirik.*

Həmçinin elektron ünsiyyət mətnlərinə xas xüsusiyyətlərdən biri paralel konstruksiyalardan istifadədir. Məsələn, “*Dinləmə - mədəniyyətdir. Dinləmə - sənətdir.*”

Digər xüsusiyyətlərdən olan bədii nitqdə vacib sayılan sintaktik əlaqələrdən kənara çıxmalarıdır ki, cümlənin birbaşa formalaşması nəticəsində qrammatik tamlığının olmaması baş verir. Bu, cümlə üzvlərinin uzlaşmaması, əvəzlilərin təkrarlanması, bir zamandan digər zamana keçmədə əks olunur.

Məsələn:

Leyla: *Sizinlə danışmaq xoşdur, əsasən yumor hissirsiniz.*

Samir: *Ola bilməz, biri sevir, biri yox.*

Arif: *Sən bunu etməlisən, sən bunu bacararsan, onlar hələ səni tanımırlar.*

Ulduz: *Ola bilməz, biri bənənir, o biri bəyənmir.*

Kamil: *Uşaqlar məktəbə gəliblər.*

Çox vaxt danışan sintaktik normalardan onların mürəkkəbliyi və qəlizliyinə görə uzaqlaşır. Bəzən uzun-uzadı cümlələr əvəzinə bir sözün istifadə olunması fikri sintaktik baxımdan səhv olsa da, tamamilə dolğun əks etdirir. Məsələn,

Aydın: *Gedək hardasa oturaq, nə deyirsən?*

“Danışiq” dili yazıda həmçinin “boş”, gərəksiz ifadələrin əlavə olunması ilə fərqlənir. Məsələn, Oqtay: *Ae, hara getdin?* ;

Lalə: *Ağz noldu, bəs gəldirdin?*

Elektron ünsiyyət zamanı istifadə olunan cümlələrin daha bir xüsusiyyəti cümlənin fikrinə aid olmayan, sintaktik mənə daşımayan frazeologizmlərin işlədilməsi aiddir. Məsələn:

“Deyəsən onlar düşünür ki, yeni komanda gəlsə onlara gününü göstərəcəklər”.

Verilən nümunələrdə frazeologizmlər öz mənalarını itirmir və ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən klişə kimi istifadə olunur.

Bəzən baş üzv cümlədəki digər sözlərlə uzlaşır. Bəzən isə feilin isimlə əvəzlənməsi baş verir. Məsələn: *“Onların hökuməti bu cür yeniliklərə qarşı çıxacaq, çünki bu onlar üçün özlərinə qəbir qazmaq deməkdir”*; *“Finlandiyada insanların işləri yağ kimi gedir”*; *“Bizim analitiklərimiz daş kimi möhkəm çıxdılar”*.

Bəzi nümunələrdə istifadəçilər frazeoloji birləşmələri özlərinəməxsus şəkildə dəyişərək cümlədə işlədirlər. Məsələn: *“Dama dama cib dolmur”*.

Mesajların emosional rənglənməsi affektiv nitq elementləri ilə fərqləndirilir. Bu zaman rema tərkibinə vurğu verilərək sözlərin müəyyən düzülüşündən istifadə olunur. Məsələn: *Dostumun dünən başına qərribə əhvalat gəlib.*

“İki ildir müqavilə əsasında istehsalatda çalışıram. Əmək şəraiti, məvacib, ödənişin müntəzəmliyi, mükafatın verilməsi, pulsuz nahar, iş rejimi və işin məğzi məni qane edir”; *“İnam, yalnız inam energetik potensial ölçüsüdür”*; *“Hələ belə gözəl film izləməmişdim”*.

Şəxsi fikrik ifadə olunmasında modal sözlərin istifadə olunması halına çox rast gəlinir. Məsələn: *“Görünür, Azərbaycan xalqı daha tolerantdır”*; *“Əslində, dindar insanlar bəzi qorxulardan uzaqdırlar”*.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyət prosesində iştirak edən internet auditoriyası bir çox cəhətdən müxtəlifdir: yaş, cins, sosial status və digərləri. Bütün bunlar mətndə sintaktik strukturların qurulmasına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. “İnternet diskursu limitsiz sayda iştirakçı, spontan olaraq ortaya çıxan müzakirə mövzuları və arqumentasiya variantları ilə xarakterizə olunur” [Костадинов: 2016, s. 141].

Beləliklə, elektron ünsiyyətin sintaktik xüsusiyyətlərinin analizi göstərdi ki, yazılı bədii nitqə xas və danışiq dili sintaksisinin elementləri konstruksiyalarını sintez edərək müzakirə mətnləri diskursun yazı növünə daha yaxındır. Elektron

ünsiyyət mətnlərinin sintaktik quruluşu ünsiyyətin elmi sferasının pragmatik xüsusiyyətlərindən olan məntiqilik və dəqiqlik, həmçinin danışq dilinə xas emosionallıq, obrazlılıq və subyektivliyə yaxınlaşır. Bu yanaşmaların məqsədi ünsiyyətin məsafəli olduğunu kompensasiya etmək və ona informativlik, ifadəlilik və dolğunluq qatmaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Kazımov İ.B. Mətnin aktual problemləri (Azərbaycan dilinin yeni sintaksisi). Bakı, Elm və təhsil, 2025, 404 s.
2. Müzəffəroğlu T. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlənin struktur semantikasi. Bakı, Azərənşr, 2002. 304 s.
3. Sadıqova S., Hüseynova N., Novruzova S., Həsənli-Qəribova Ş. İzahli dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, Elm, 2019, 1200 s.
4. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2012, 318 p.
5. Агазаде Н.Г. Система глагольных наклонений в современном азербайджанском языке. Баку, 1967, s.154
6. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. - М.: Наука, 2005. - 172 с.
7. Горошко Е.И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. 2007. Вып. 5. С. 223–237.
8. Костадинов В.И., Базанова А.Е. Медиаконвергенция и языковые особенности интернетпространства в современных условиях // Вестник РУДН. Серия Литературоведение. Журналистика. 2016. № 4. С. 139–146.

SOME SYNTACTIC FEATURES OF ELECTRONIC COMMUNICATION TEXTS

SUMMARY

Electronic communication texts are distinguished by the simplification of syntactic structures, the creation of concise and effective forms of expression. During the flow of information, written messages do not strictly adhere to grammatical rules, sentence structures are built in a more informal manner. The rapid transmission of messages is ensured by the use of abbreviations and acronyms. The emphasis is on clarity and brevity of expressions, which leads to a departure from the complexity of formal language. As a result, syntactic elements often work with minimal language rules to accurately convey their meaning. Thus, electronic communication is carried out in a more flexible, dynamic and practical style. In some cases, the possibility of misunderstanding and out-of-context expressions is possible. These features shape the communication method used in both personal and professional correspondence and are manifested on various platforms such as social

media, email, and messaging programs. The simplicity and speed of the style facilitate the perception of communication and increase the effectiveness of everyday communication.

Keywords: *electronic, communication, syntax, text, ellipsis.*

НЕКОТОРЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТОВ ЭЛЕКТРОННОГО ОБЩЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Тексты электронного общения отличаются упрощением синтаксических структур, созданием лаконичных и эффективных форм выражения. В процессе обмена информацией письменные сообщения не строго придерживаются грамматических правил, синтаксические конструкции строятся в более неформальной манере. Быстрой передачей сообщений обеспечивается использованием сокращений и акронимов. Акцент делается на ясность и краткость выражений, что приводит к отходу от сложности формального языка. В результате синтаксические элементы часто работают с минимальным количеством языковых правил для точной передачи своего смысла. Таким образом, электронная коммуникация осуществляется в более гибком, динамичном и практичном стиле. В некоторых случаях возможна недопонимание и вырванные из контекста выражения. Эти особенности формируют метод общения, используемый как в личной, так и в профессиональной переписке, и проявляются на различных платформах, таких как социальные сети, электронная почта и мессенджеры. Простота и скорость стиля облегчают восприятие коммуникации и повышают эффективность повседневного общения.

Ключевые слова: электронный, коммуникация, синтаксис, текст, эллипсис.